

UNIVERSITY OF SWAZILAND

FACULTY OF HUMANITIES

DEPARTMENT OF AFRICAN LANGUAGES AND LITERATURE

FINAL EXAMINATION PAPER – MAY 2018

B A DEGREE

TITLE OF PAPER: INTRODUCTION TO THE GRAMMAR OF A
SECOND LANGUAGE (SOUTHERN SOTHO)

COURSE NUMBER: AL316/IDE AL316

TIME ALLOWED: THREE HOURS

INSTRUCTIONS:

1. ANSWER ALL THE QUESTIONS.
2. LINGUISTIC EXPRESSIONS AND
FORMALISMS SHOULD BE USED
WHEREVER APPROPRIATE.
3. MARKS WILL BE DEDUCTED FOR UNTIDY
WORK, WRONG SPELLING AND
UNGRAMMATICAL SENTENCES AND
EXPRESSIONS.
4. ALL EXAMPLES SHOULD BE GLOSSED.

TOTAL MARKS: 100

**THIS PAPER IS NOT TO BE OPENED UNTIL PERMISSION HAS BEEN
GRANTED BY THE INVIGILATOR.**

POTSO 1

Ngola pale e le nngwe ka se seng sa dihloho tse latelang. Pale ya hao e tshwanetse ho ba le mantswe a 200 - 250.

- a) Bokamoso ba ka
- b) Motho eo ke mo ratang haholo
- c) Lefatshe la ditoro tsa ka
- d) Araba lengolo lena . Mongodi o batla ho ba motswalle wa hao. O batla ho tseba tsohle ka wena. Ho o le araba, jwetsa mongodi ka wena.

P O Box 158

Maseru

Lesotho

Dumela Mokgtotsi wa ka

Nna lebitso la ka ke Aubuti Kamohelo. Fane ya ka ke Mokwoena. Ke dula Kgauteng empa ke batla ho tseba motho ya dulang Lesotho. Ke batla ho tseba ka bophelo ba batho ba dulang Lesotho.

Mona, Kgauteng, ke toropo e kgolo. Ho na le batho ba bangata – le dikoloi tse ngata. Nna ke dula Parktown hobane ke ithuta yunivesithi ya Witwatersrand. Ke dula hosteleng ya yunivesithi. Ke ithutela dikri ya botho. Ke tshepa ho ba titjhere ha ke qeta moo yunivesithi.

Batswadi ba ka ba dula Soweto. Ntate o sebeletsa Mmuso. Ke tlelereke Lefapheng la Bophelo. Mme wa ka o sa sebetsa bophelong. Yena ke mooki sepetlele sa Chris Hani Baragwanath. Yeno o sebetsa haholo – o ka sebetsa masuing le matsatsing. O sebetsa le bomme ba tswalang masea. Bona ke bakreste. Ba kena kereke ya Regina Mundi.

Nna ke thabela bophelo ba ka tororpong. Ke dula ke bakgotsi ba ka. Rona, re ithuta ha mmoho hape re phomola ha mmoho. Mafellong a beke nna ke bapala bolo. Ke ba bapalla

sehlopha sa yunivesithi. Ha re qeta ho bapala, re ya sepotong ho nwa jwala. Nna ke rata
ho nwa jwala haholo. Ha ke na kgarebe hobane ha ke na nako.

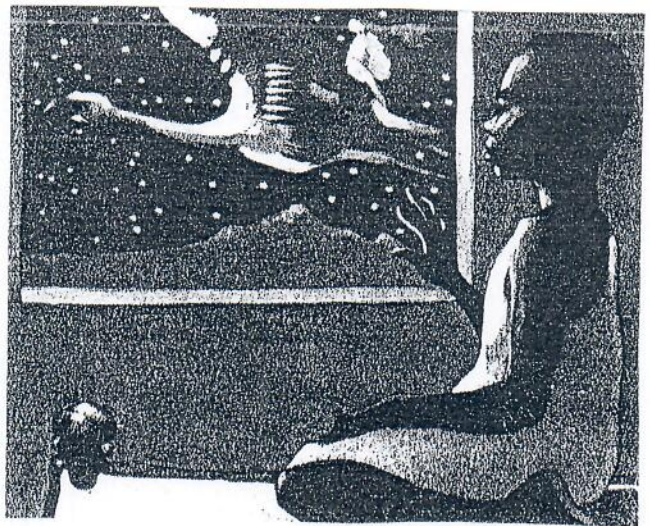
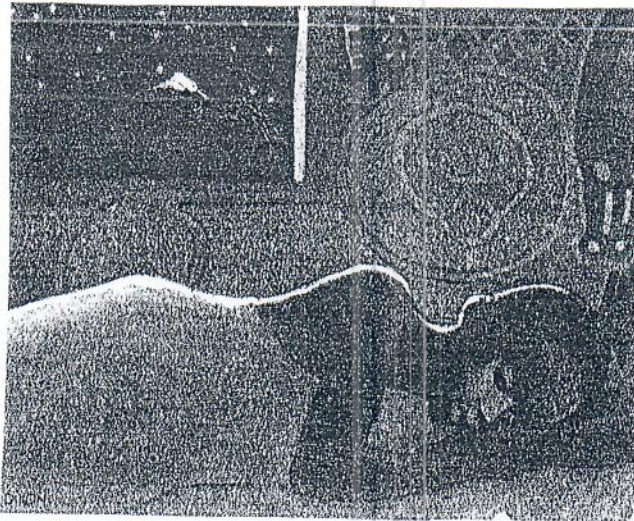
Ha ke qeta ho ithuta, ke tla batla mosebetsi haufi le hae, Soweto. Hape, ke tla batla
mosadi wa ditoro tsa ka hore ke mo nyale hobane ha ke batle ho dula ke le mong.

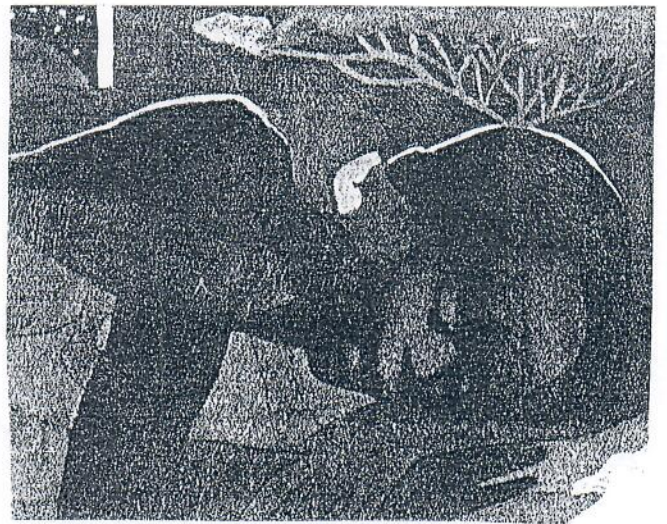
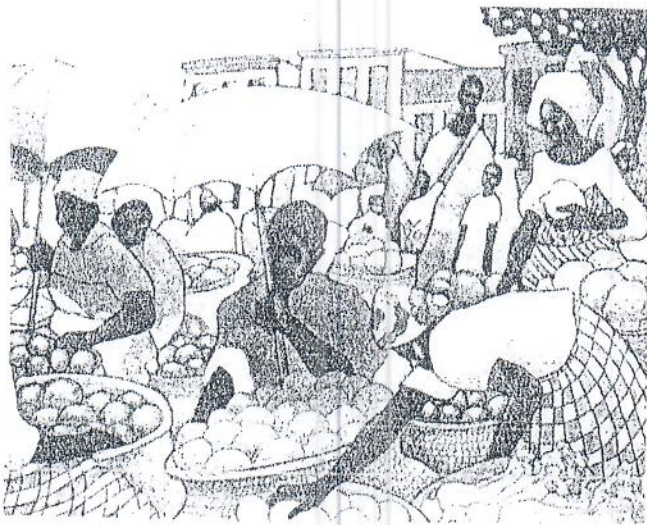
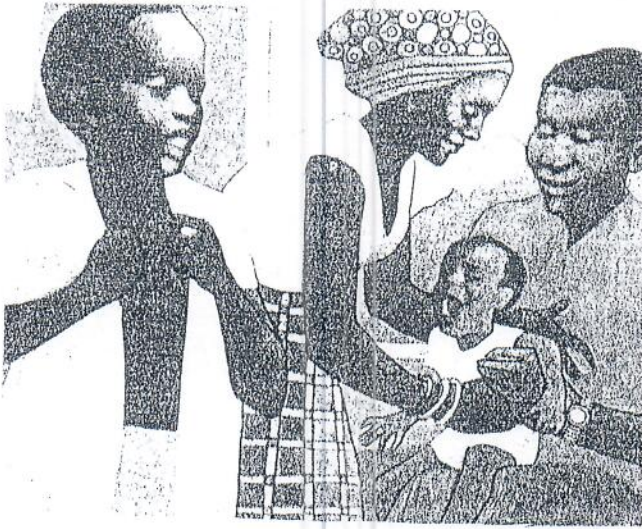
Ke kopa hore o ngolle. Ke batla ho tseba ka bophelo ba hao. Ke batla ho tseba hore o
etsang. O ithuta na? O dula kae? O na le moratuwa na? O bapala dipapadi tse feng?
Botswadi ba etsang hape ba dula kae?

Ka ditakatso tse ntle

Kamohelo Mokowena

e) Sebedisa ditswantsho tsena ho ngola pale ya bana.

[25]

POTSO 2

Araba dipotso tse latelang ka polelo e fellelseng.

1. Lebitso la hao ke mang?
2. O hlahetse kae?
3. O na le dilemo tse kae?
4. O dula kae?
5. O ithutang?
6. O ithuta kae?
7. O ile wa kena sekolo kae?
8. O ithabisa jwang?
9. O kganna koloi ya mang?
10. O rata ho apara diaparo tse jwang?
11. O fihla yunivesithi jwang?
12. O dula le bomang?
13. O tsoha ka nako mang?
14. O robala ka nako mang?
15. O rata ho jang?
16. O reka dijo tsa hao kae?
17. O etsang kerekeng?
18. O rata bomang?
19. O rata mmimo o fe?
20. Ho o ka ba tonakgolo ya Tswatsing, o tla etsang? (6)

[25]

POTSO 3

Bala pale e latelang mme o arabe dipotso tsa yona.

Pale ena e tswa molomong wa Thoko Qwabe ya dulang mekhukhung e bitswang Kanana, mane Thekong. Pale ya hae e bua ka dintho tsa ding tseo a ileng a kopana le tsona nakong eo a ntseng a hola pele a fihla Kanana.

Ke tswaletswe Nkandla dilemong tse mashome a mararo le metso e robong tse fetileng. Ntate wa ka o ne a na le basadi ba babedi mme ho bona a na le bana ba leshome le metso e mene. Ka hoo ke na le bana beso ba bang ba leshome le metso e meraro.

5 Toropo e kgolo e leng haufi le Nkandla ke Eshowe. Ka letsatsi le leng ke ile ka reka Eshowe. Ke ne ke le motle ka nako eo. Ke na le letlalo (skin) le kganyang (which shines) hantle mme ke bile ke shebahala hantle. Mosadi-moholo e mong eo ke neng ka sa mo tsebe, eo ka mora nako ho ile ha fumaneha hore ke rakgadi wa ka, o ile a tla ho nna mme a ntdumedisisa. O ile a mpotsa hore ke mang le hore ke tswa kae. O ile a bolela hore o a nthata.

10 Ha ke a ka ka mo natsa (notice) haholo, mosadimoholo enwa. Ke ne ke sa mo tsebe hore ke mang le hore o tswa kae mme ke bile ke tshaba ho mmotsa. Ke ne ke mmona e le motho ya sa tlwaelehang (friendly). Ha ke qete ho reka dintho tseo ke neng ke di hloka, ke ile ka ya moo dibese di emelwang teng bakeng sa ho e palama, ke kgutlele Nkandla. Ke ile ka bona mosadimoholo enwa a se a le teng renkeng ya dibese. O ile a tla ho nna ho
15 tla bua le nna hape, ka hoo ka leka ho kena ka pele ka beseng. Nakong eo ke lehang ho potlaka (rush), seeta sa ka se ile sa tswa mme sa wela fatshe. Mosadimoholo enwa o ile a nka seeta sa ka pele ke se nka. Ke ile ka re ho yena, “Ke kopa o mphe seeta sa ka.” empa a hana ho mphe sona. Ke ile ka mo kopa empa hona ha se ke ha thusa ka letho. O ile a tsamaya a ntse a tshwere seeta sa ka a kena beseng e yang Greytown.

20 Ka letsatsi le leng ka mora nakwana hona ho etsahetse, ho ile ha tla koloi Nkandla, e leng ntho e neng e sa tlhalehe ho hang. Ho teng motho ya ileng a tla moo re neng re dutse teng mme a re: “Ho teng koloi e ntseng e o batla, Thoko. Batho bana – bao e leng banna – ba leng ka koloing ba bolela hore ba batlana le wena. Ba bolela hore ha ba o tsebe. Ha ba esita ba bona sefahleho sa hao empa ba tlisitse seeta sa hao.”

25 Ke ile ka leba bathong bana ho ya bona hantle hore ke bomang. Ho ne ho le teng banna ba bane. E mong, Bheki o ne a le motle haholo. Batho bana ba ile ba ntumedisisa mme le nna ka dumela. Ba ile ba re: “Na ke wena, Thoko Mlaba?”

Ke ile ka re: Ee.

Ba ile ba re: Na o tseba seeta sena?

30 Ke ile ka re: Ee, ke a se tseba.

Ba ila ba re: O a tseba hore se fihlile jwang ho rona?

Ke ile ka re: Tjhee, ha ke tsebe. Seo ke se tsebang ke hore ke ile ka kopana le mosadimoholo toropong mme yena a se nka. O ile a hana ho mpha sona. Empa jwalo kaha le se le le mona, na le ka mpha seeta sa ka?

35 Ba ile ba tseha mme ba re: "Tjhee, re ke ke ra o neha seeta sa hao. Mphe pelo (heart) ya hao, rona re tla o neha seeta sa hao."

Yaba ke re, "Nka itsheha jwang ke itematsa mme ke ntshe pelo ya ka e be ke le neha yona? Hona ho ka etsahala jwang."

40 Ha ba a ka ba amohela karabo eo mme ba kgutlela Greytown le seeta sa ka hobane ke sa batle ho ba neha pelo ya ka. Nakong eo ba kgutlang lekgetlo (time) la bobedi, ba ile ba re: Na o ntse o hana ho re neha pelo ya hao?"

45 Nakong eo ke boleleang hore ke ntse ke hana, ba ile ba re: "Ho lokile. Re tla o etsa ntho e mpe haholo. Re tla leba ho bana beno ba baholo ho wena mme re ba bolella hore re na le seeta sa hao. Ba tla lokela ho ipotsa hore ebe na seeta sa hao se fihlile jwang ho rona. O tla kena tsietsing (difficulty) hobane ha o batle ho re neha pelo ya hao.

Dilemong tsa kgale ho ne ho le teng bana beno ba banana ba leng baholo ho wena ba neng ba tla o eletsa (advise) ka ditaba tsa lerato le ho o hlokomela banneng. Ba ne ba le bohale haholo ha ba tseba se etsahalang mme o ne o tla otlwa ha o ne o ile wa se itshware hantle ho ya ka moetlo (custom).

Bona Sesotho October 1993 Bala O Ithute.

A. Dipotso tsa kutlwisiso – Araba dipotso tsohle.

1. Lekanya mantswe ana le dinomoro, o ngole jwalo ka mohlala.

1. mashome a mahlano	a. 50
2. mashome a mararo le metso e robong (mola 1)	b. 13
	c. 39
3. ba babedi (mola 2)	d. 2

4. leshome le metso e mene (mola 2 & 3)	e. 14
5. leshome le metso e meraro (mola 3)	

Mohlala:

- 1 – a (4)
2. Toropo e kgolo haufi le lehae la Thoko e ne e le e fe? Ngola lebitso la tororpo feela.
- Nkandla
 - Eshowe
 - Thekong
 - Greytown (1)
3. Re tseba jwang hore Thoko o ne a le motle? Fumana dipolelo tse pedi paleng tseo tse re bollelang tsona, o di ngole fatshe. (2)
4. Mosadi-moholo ya mo dumedisitseng e ne e le mang? (1)
5. Renkeng Thoko o ile a batla ho bua le mosadi-moholo oo na? Fumana dipolelo e le nngwe paleng ho tsehetsa karabo ya hao. (2)
6. Thoko o ile a ya renkeng ho palama bese e yang (a.) _____ mme mosadi-moholo o ile a palama bese e yang (b.) _____ (2)
7. Mosadi-moholo o ile a tsamaya le eng ya Thoko? (1)
8. Ho ne ho le dikoloi tse ngata Nkandla na? Re tseba jwang? Fumana polelo paleng ho tsehetsa karabo ya hao. (2)
9. O nahanang? O nahana hore banna baa ba fihlile ho kgutlisa seeta sa Thoko kapa ho tseba Thoko? Fana ka lebaka la karabo ya hao. (2)
10. Banna baa ba ile ba batlang pele ba ka fa Thoko seeta sa hae? (1)
11. Thoko o ile a dumela ho ba fa pelo ya hae na? Fumana polelo paleng ho tsehetsa karabo ya hao. (2)
12. Ha ba kgutlile, banna bao ba tshohetsa Thoko jwang? (2)
13. Thoko o ile a tshaba bana beso hobaneng? (2)
14. Wena o ila wa tshaba mang ha o sa hola? (1)

[25]

B. Dipotso tsa puo

1. Give the original form of these verbs and say why they have changed.

- mpotsa (mola wa 8)

- b. nthata (mola wa 8)
- c. mpha (mola wa 17)
- d. itsheha (mola wa 37)
- e. itematsa (mola wa 37) (10)

2. Say to whom or what the underlined conerd is referring.

- a. o ile a mpotsa hore . . . (mola wa 8)
- b. ha ke a ka ka mo natsa haholo, mosadi-moholo enwa (mola wa 9)
- c. Ee, ke a se tseba (mola wa 30)
- d. . . . e be ke le neha yona . . . (mola wa 37)
- e. Re tla o etsa ntho e mpe haholo (mola wa 42) (5)

3. Match the underlined verbs with the tense in which they are written. Write the letter and the tense only. (5)

Verbs	Tenses
a. <u>Ke tswaletswe</u> Nkandla (mola 1)	Narrative Past
b. <u>O ile a bolela</u> hore . . . (mola 8)	Perfect
c. <u>Ke kopa o mphe</u> seeta sa ka (mola wa 16)	Present
d. <u>Re tla leba</u> ho bana beno ba baholo (mola wa 42)	Future
e. <u>Ha ke a ka ka mo natsa</u> (mola wa 10)	

4. Match the underlined verbs with the grammatical mood in which they are written. Write the letter and the mood only. (5)

Verbs	Grammatical moods
a. . . . letlalo <u>le kganyang</u> (mola wa 5)	Potential
b. Ke ne <u>ke sa mo tsebe</u> . . . (mola wa 10)	Participial
c. Ke kopa <u>o mphe</u> seeta sa ka (mola wa 16)	Relative
d. <u>Nka itseha</u> jwang . . . (mola wa 37)	Imperative
e. <u>Mphe</u> pelo ya hao (mola wa 34)	Subjunctive

[25]